

képviselték, azokat ellenségnek tekintették. Teológiájáról így ír önéletrajzi kötetében: „A misztika és a negatív teológia formálta teológiai gondolkodásomat, ezek tükröződnek könyveimben, és végül ezek segítettek abban, hogy kreatív párbeszédet kezdjek a kortárs posztmodern vallásfilozófiával és filozófiai teológiával.”¹

Kreatív párbeszéd jellemzi Tomáš Halík egész egyéniségét. Az odaadó figyelem, a szokásos megkülönböztetések relativizálása, a határok újrarajzolása. A többségében ateistának tekintett cseh társadalomban Halík ateizmus helyett „apateizmusról” és jellegzetes humorával „valamizmusról” beszél. Szerinte nem Jézus Krisztus Istenének elutasításáról van szó, hanem annak a hitnek, bizalomnak és lehetőségnek megkérdőjelezéséről, hogy egyáltalán lehet-e valamiféle szent eszmétől ihletetten teljes értékű életet élni. Közben sokan mégis hisznek valamiben, ami nem vagy nehezen formálható szavakba, de hiánya rendre megrettentí a ma emberét.

Önéletrajzi könyvének címe egy zsoltárversre utal, összhangban Jób imádságával: „minden utamat ismered” (Zsolt 119,168). A világhírű pap, teológus, szabad szellemű értelmiségi számos kitüntetést kapott. 2014-ben Templeton-díjat, 2017-ben a Kultúra Pápai Tanácsának Per Artem ad Deum díját. Könyveit számos nyelvre lefordították, évente egy tucat fórumon tart előadást hitről, egyházzal, kultúráról. Szellemisségének titka talán az, hogy egyszerre igyekszik elmerülni a mai kor gondolkodásmódjába és az evangéliumból áradó isteni inspirációba. Ebből az intellektuális és spirituális kalandból fakad az igazság iránti elkötelezettsége; az igazság iránt, amely erősebb a halálfélelelemnél.²

A HITHEZ VEZETŐ UTAM (I. RÉSZ)

Amikor megdőlt a kommunista rendszer, új lakásba költöztem. A ház Európa egyik legszebb hídjának közvetlen közelében állt, az öreg Prága szívében, a barokk szoborcsoportok által védelt Károly híd tövében. Ez a környék már régóta nagyon kedves volt nekem, nemcsak Csehország és Prága neves történelmi eseményeit juttatta eszembe, de régi családi történeteket is.

A Károly híddal, illetve a volt jezsuita kollégiummal, a Klementíniummal, amely éppen az Óvárosi hídtoronnyal szemközt áll, szorosán összefügg édesapám sorsa és élete. Itt, a Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának eredeti helyén végezte tanulmányait a múlt század húszas-harmincas éveiben, majd az ötvenes években itt dolgozott mint a Nemzeti Könyvtár könyvtárosa. Gyerekkoromban sokszor meglátogattam őt itt, főleg szenteste délelőttjein. Innen aztán minden évben együtt indultunk ebédelni valamelyik régi prágai borozóba, de előtte még megálltunk a Szent Szalvátor-templom jászolánál. Akkoriban nyilván nagyon csodálkoztam volna, ha valaki azt állítja, hogy negyven évvel később éppen itt, a Klementíniumban fogok papként szolgálni.

Tomáš Halík

To že byl život?
Z podzemní církve
do labyrintu svobody
(*Lidové noviny, Praha,*
2018) című önéletrajzi
könyvének 2. fejezete.

Csoma Borbála
fordítása

1 *All meine Wege sind DIR vertraut. Von der Untergrundkirche ins Labyrinth der Freiheit.* (Ford. Nina Trčka.) Herder, Freiburg im Breisgau, 2018.

2 Vö. uo. 390.

Apai és anyai ágon is a nyugat-csehországi, határvédő chodok nemzetségéből származom. Mindkét család a középkorban telepedett át ide Bajorországból, és szinte minden felmenőm – a szüleim házasságkötéséig – Domažlicében élt. De Prágának is több értékes embert adott ez a két família: az egyik családból származott Emanuel Rádl filozófus és természettudós, a másiktól Antonín Randa lovag, „Őcsászári felsége titkos tanácsosa és minisztere, a Cseh Tudományos Akadémia elnöke”, a Károly Egyetem rektora és a cseh jogtudomány megalapozója. A dédapám, Josef Halík pedig 1848-ban az Óvárosi hídtoronyban harcolt a barikádokon, a diáklégiók élén, Windischgrätz generális katonái ellen. A portréja mindig ott függött a szobámban, és mai napig ott lóg. Hiába vagyunk két generációra egymástól, külsőnkben nagyon hasonlítunk egymásra, neki is nagy szakálla volt, és még az arcvonásaink is hasonlóak. Sihederként érkezett Domažlicéből Prágába, ahol megismerkedett a hazafias érzelmű körrel, Josef Kajetán Tyllel, Petr Fastrel és a Repeal titkos politikai társaság körüli csoportosulással.

A családi legendák szerint a barikád tetején álló dédapámnak egy lány patetikus gesztussal dárdát nyomott a kezébe, „hogy bevégezze a nemzet bosszúját”. A forradalom leverése után a dédapám egy időre börtönbe is került. Szabadulása után hazatért szülővárosába, Domažlicébe, ahol a legkevésbé forradalmi foglalkozást választotta magának, cukrász lett, és ezzel meg is alapította az egyik legrégebbi cukrászdát Domažlicében, majd tíz gyermeknek lett megbecsült édesapja. Hazafias és forradalmi kapcsolatait azonban élete végéig fenntartotta. Beszédeket tartott a táborokban, és a varsói felkelés leverése után segítette a lengyel menekülteket, hogy külföldre szökhessenek; meglehet, Mickiewicz, a költő is köztük volt. A Bach-korszak neoabszolutizmusa idején Josef Kajetán Tyl, a cseh nemzeti himnusz szerzőjének mecénása volt, levelezett vele, és a levelezésüket meg is őrizte.

Édesapám nem érzett magában hajlandóságot a családi cukrászda továbbvitelére, diákként közelebb állt hozzá az irodalom, mint a torták és a krémesek. Diáklapot szerkesztett, verseket írt, később rendszeresen szavalt emléktábla-avatásokon és egyéb chod kulturális rendezvényeken. Fiatalkora az első köztársaság időszakára esett, és Csehszlovákia megalakulása után sokakhoz hasonlóan ő is kilépett az egyházból. Élete végén azonban elmondta nekem, hogy az esperes őt, a szeles ifjú gimnazistát nem vette komolyan, és az anyakönyvi kivonatára végül nem is írta rá a kilépését, így aztán ezt az egészet meg nem történt eseménynek tekintette. Az apám a Károly Egyetemen hallgatott filozófiát, cseh irodalmat és francia irodalmat, a professzorai között ott volt F. X. Šalda és Josef Pekař, a kollégái között pedig Jan Patočka és Julius Fučík. A doktori disszertációját a cseh felvilágosodás irodalmáról írta. A harmincas években végzett tanulmányai után Prágában maradt. Az értelmiségnek abban az időben nagyon nehéz volt elhelyezkednie, neki sem ment egyszerűen. Édesanyámnak kellett közbenjárnia, aki ugyan nagyon finom úri hölgy volt, de szükség esetén igen energikus és céltudatos tudott lenni. Segített neki könyvtárosi állást találni a Prágai Városi Könyvtárban, így a harmincas évek közepén végre összeházasodhattak, ekkor már mindketten túl

voltak a harmincon. A szüleim beköltöztek abba a Pankrác városrészben lévő lakásba, amelyben aztán én is leéltem életem első negyvenkét évét.

Apám legközelebb barátja Zdeněk Bořek Dohalský gróf volt, aki szintén chod nemzetségű volt, és régi, huszita nemesi családból származott. Ő vezette be apámat a prágai értelmiségi társasági körökbe. A Dohalský család szorosan összefonódott az első köztársaságbeli cseh politikai és kulturális elitel. Zdeněk a *Lidové noviny* irodalmi folyóirat szerkesztőségének tagja, a bátyja, Antonín a Szent Vitus-székesegyház kanonokja és az érseki kancellária vezetője volt, az öccsük, František pedig diplomataként szolgált Londonban. A náci időszakban aztán az egész család odaveszett, Zdeněket kivégezték a terezíni koncentrációs táborban, Antonín pedig Auschwitzban pusztult el.

Zdeněk ismertette össze apámat Karel Čapekkel. Apám elmesélte, hogy egyszer, 1937-ben meglátogatta Čapeket Prága Vinohrady városrészében álló villájában, hogy kölcsönkérje tőle a külföldön megjelent könyveit egy nagyszabású kiállításra, amely a *Cseh könyvek külföldön* címet viselte. Ennek a kiállításnak, amelynek apám volt a kurátora, az volt a célja, hogy a cseh kultúra nemzetközi hírnevét erősítse abban az időben, amikor náci megszállás fenyegette a köztársaságot. Čapek elpanaszolta apámnak, hogy egyáltalán nincs ideje rendbe tenni a könyvtárát, mire apám azzal nyugtatta, hogy ugyan neki könyvtáros a szakmája, de a saját könyvtára neki sincs teljesen rendbe rakva – majd vette a bátorságot, és felajánlotta Čapeknek, hogy alkalomadtán szívesen összerendezi a könyvtárát. „Doktor úr, előbb inkább a saját könyvtárában csináljon rendet!” – hűtötte le erre Čapek.

Karel Čapek 1938 karácsonyán halt meg, belebetegedve életművének, a csehszlovák demokráciának a felszámolásába. Abban az évben irodalmi Nobel-díjra is jelölték, de még azelőtt meghalt, hogy megszületett volna a döntés. Čapek legjobb barátjának, Ferdinand Peroutkának (újságíró volt, majd a New York-i Szabad Európa Rádió vezetője) az indítványozására apámat bízták meg Čapek irodalmi hagyatékának gondozásával, és ő lett Čapek műveinek szerkesztője. Apám számára ez a felkérés egész életére szóló feladattá nőtte ki magát. Majdnem negyven évig, egészen 1975-ben bekövetkezett haláláig foglalkozott Čapek munkásságának felgöngyölítésével. Édesanyám hatalmas segítségére volt ebben a munkában, újságcikkeket keresett ki neki a levéltárakban, és szövegek garmadát gépelte le. A kor nemigen kedvezett az ilyesfajta munkának. Čapek halála után néhány hónappal bekövetkezett a náci megszállás, bezárták a levéltárakat, és szigorú rendszabályok léptek életbe a könyvtárakban is. Apám, hála a rengeteg ismerősének, a náci tiltások ellenére is látogathatta a levéltárakat, hogy a különböző újságokban Čapek cikkei és tárcái után kutasson. Čapek némelyik cikkét álnéven, vagy kódolva közölte, úgyhogy a kutatás néha nyomozói munkára hasonlított. Apám azt mesélte, hogy a keresgélésben nagyon sokat segítettek neki az álmai és a megérzései. Néhányszor azt álmodta ugyanis, hogy Karel Čapek újságcímeket súg a fülébe, és ezek az álmok néha meglepő felfedezésekre vezették. Amikor a könyvekhez készítette össze az anyagot, szétterítette maga előtt a szövegeket, és elképzelte, hogy ha Karel Čapek mellette állna, milyen sorrendet javasolna az összeállításnál. Ilyen az az alkotómunka, amikor igazán hűek vagyunk a szerzőhöz. Számos olyan könyv látott napvilágot, amelyet a világ Čapek neve alatt ismer, pedig

Čapek sosem látta őket életében, mivel ezek az összeállítások apám művei, a szövegeinek nagy része a régi folyóiratok „irodalmi temetőjében” végezte volna, vagy a Čapek-levéltár kiadatlan kézíratai között. Apám neve ennek ellenére csak az impresszumban szerepelt apró betűkkel. Apám e munkának köszönhetően számos kalandos történetbe keveredett. A Čapek-levéltár anyagának egy része a megszállás alatt egy bankban volt letétben, a másik része pedig nálunk otthon várta a feldolgozást. A háború vége felé, az egyik légitámadás alkalmával, a házunk közelében becsapódott egy bomba, nem robbant fel, de kilakoltatták a környéket. Apám még titokban hazalopózott, és az egyetlen dolog, amit elhozott otthonról, az Čapek kézíratai és a jegyzetei voltak. Ebből is látszik, hogy nem csupán tudományos kötelességének tekintette az életmű feldolgozását, de személyes küldetésének is, amiért még az életét is kockára tette.

Nagy nap volt a szüleim életében, amikor 1946 júniusában megnyílt Malé Svatoňovicében a Čapek Testvérek Múzeuma. A megnyitón, amely a háború vége feletti örömnünnep és amolyan nemzeti demonstráció volt, Edward Beneš köztársasági elnök is részt vett. A szüleim gyakran emlegették ezt a megnyitót, mint életük legszebb napját. A háború utáni rövid olvadás után következtek az ötvenes évek, amikor Čapeket szinte lehetetlen volt kiadni. Csak amikor megérkezett a hír Moszkvából, hogy a szovjet irodalomtörténészek már foglalkoznak vele, akkor kezdték a cseh elvtársak is megtúrni és kiadni ezt a „burzsoá humanistát”. Čapek műveinek egy része csak 1968-ban jelenhetett meg, a másik része pedig csak 1989 után. Apám sokáig a Čapek Testvérek Társaságának elnöke volt, amely – ma úgy mondanánk – a szürke zónában tengődött. A tevékenységük minimális volt ugyan, de néha szervezhettek előadásokat, ahol összejöhetnek azok az emberek, akiknek Čapek többet jelentett egyszerű kutatási anyagnál. Azok is teret kaphattak itt, akik abban az időben nem adhattak elő máshol, és akik később komoly szerepet játszottak a kulturális és politikai életben, így például Václav Černý vagy Jan Patočka. A szüleim, valamilyen érthetetlen oknál fogva, már nagyon zsenge gyermekkoromtól magukkal vittek ezekre az előadásokra. Nem értettem ugyan belőlük egy szót sem, de emlékszem azoknak a felnőttekkel teli termeknek a különleges hangulatára. Ebben a közegben szívtam magamba a „kulturát”.

Apám lágyszívű, szeretetreméltó, nagyon művelt, kicsit félnék, szerény és hihetetlenül szorgalmas ember volt. Mivel reggeltől estig belemerült Čapek kutatásába, elsősorban vasárnaponként és ünnepnapokon tudott velem foglalkozni. Már egészen kisfiú korom óta végiglovagoltam a hátán a cseh várak, kastélyok és egyéb emlékhelyek nagy részét, galériákba, múzeumokba, kiállításokra is elvitt, ahol szivacsként ittam magamba a tárlatvezetők minden magyarázatát, és az apámtól hallott kiegészítő információkat is. Valószínűleg innen ered a történelem, és minden vele összefüggő tudományág iránti elfogultságom, amely egész életemet jellemzi. Egyszer ellátogattunk Klatovyba, ahol apám megmutatta nekem a Fekete Madonna képét, amely hajdanán állítólag vércseppeket könnyezett. A meséje akkor engem, kisfiúként, teljesen lenyűgözött. Ott szippantott be először ez a különös, lenyűgöző és ugyanakkor elretentő titokzatosság, amit Rudolf Otto úgy nevezett, hogy a numinózus állapot. Ha megpróbálkoznék a legkorábbi hitélményem rekonstruálásával, minden bizonnyal ezt a pillanatot említeném.

Apám meggyőződéses Masaryk-rajongó humanista volt, inkább pozitívista, tipikus első köztársaságbeli távolságtartással mindattól, ami a józan ész határaitól túl mutat. Ennek ellenére volt egy különleges tulajdonsága, az intuitív megérző képessége, bár ez elsősorban a jövőbe látásra vonatkozott. A rokonságban mesélték, hogy apám a megszállás kellős közepén megjósolta és papírra is vetette, hogy a háborúnak 1945. május 8-án lesz vége. Később, egy kissé félszeg öniróniával azt is elmesélte, mit jósoltak rólam álmában a születésem napján a „tündérek”. Egyelőre úgy tűnik, hogy nem sokat tévedtek.

Két évvel apám halála előtt, 1973-ban, amikor a katonai szolgálatomat töltöttem, váltottunk néhány levelet, amelyben összefoglaltuk kettőnk kapcsolatát. Megköszöntem neki, hogy „ateista volta ellenére” hozzásegített a hithez, és hogy a legjobb „vallásos nevelést” biztosította nekem azáltal, hogy jó apám volt. Amikor kimondom a Miatyánk első sorát, vagy az Atya és a Fiú kapcsolatáról elmélkedem a Szentháromságban, tudom, hogy mit takar az Atya szó. Számomra ez az apámmal való kapcsolatom aranyba foglalt élményét jelenti. „Ezzel többet tettél értem, mintha belém verted volna a katekizmust” – írtam akkor neki.

Értékeltem az őszinteséget, amellyel apám fiatalemberként, az 1918-as évben szakított az egyházzal. Ha nem tette volna meg, és csak a társadalmi elvárásnak eleget téve megtartotta volna a hagyományt, és megpróbált volna nekem átadni valamit, amiben saját maga sem hitt, ezt a formális vallásosságot valószínűleg nem tudtam volna elfogadni, vagy elég hamar kifaroltam volna belőle. Az ő őszinte szakítása az egyházzal nyitott utat nekem, hogy őszintén megtaláljam a hitemet és az egyházat fél évszázaddal ezután. Ezt is megírtam neki, azzal a megjegyzéssel, hogy ugyan a hit nagyon személyes dolog, mégis olyan érzésem van, mintha ezt az ajándékot egy kicsit neki is köszönhetném.

Ezekről a dolgokról aztán inkább szemérmesen hallgattunk, az ilyen vallomásokat könnyebb inkább leírni, semmint beszélni róla, és leírni is csak egyszer az életben. De emlékszem arra, amikor egyszer, röviddel a halála előtt, apám eljött velem a Szent Ignác-templomba, és amikor elmenőfélben oldalra néztem, először életemben azt láttam, hogy térdel; nem kommentálta a tettét. Együtt hallgattunk róla.

Gyakran meglátogattuk Karel Čapek özvegyét, Olga Scheinpflugovát, a neves színésznőt, a „belső emigráció királynőjét”, az első köztársaság időszakának egyik élő kulturális ikonját. A Čapek-villában engem a „Péntekiek” nevezetű asztaltársaság terme vonzott a leginkább, amelyben az első köztársaság idején, a harmincas években, minden pénteken összejött a Masaryk elnök holdudvarába tartozó intellektuális elit. Masaryk halála óta senki nem ülhetett az elnök karosszékébe, egy cserép virág volt a széken. Olga asszony aztán a háború után kísérletet tett, hogy felélessze ezt a hagyományt, Masaryk helyett a fia, Jan Masaryk járt oda, az akkori külügyminiszter. Apám is részt vett ezeken a találkozókön. Elmesélte, hogy 1948-ban, pár nappal a kommunista hatalomátvétel előtt eljött Jan Masaryk, és mindenkit arra intett, hogy fogjanak össze és álljanak ki egymás mellett, mert bekövetkezhetnek olyan dolgok, amelyek rosszabb hatással lesznek a cseh történelemre, mint a Fehérhegyi csata volt 1620-ban. Apám akkor látta őt utoljára, mivel Masaryk március 10-én tisztázatlan, tragikus körülmények

között elhunyt. Apám később átadott nekem egy titkot, amit 1948-ban Olga asszony árult el neki. Közvetlenül Masaryk halála után ugyanis felhívta őt Masaryk komornyikja telefonon, de csak annyit tudott mondani, hogy „nem öngyilkosság volt, kérem” – és itt szétkapcsolt a telefonvonal.

Emlékszem, hogy amikor édesanyám halála után a naplóit lapozgattam, rátaláltam egy feljegyzésre, miszerint alig négyévesen hogy megleptem egy mondatommal. Anyám odaszólt nekem, hogy fogorvoshoz megyünk, erre én visszakérdeztem: „És legálisan megyünk, vagy illegálisan?” Anyám odabiggyesztette a mondatom mellé, hogy Rádió!!! Ez a feljegyzés nem olyan megmosolyogtató, mint ahogy az első pillanatra tűnik. Akkoriban órákon keresztül sugározta a rádió élőben a különböző „illegális csoportosulások” tagjainak koncepciós pereit, amelyben a megkínzott vádlottak a legszörnyűbb bűntetteket vallották be és a legszigorúbb büntetéseket kérték maguknak. Amit most megmosolyogtatónak érzünk, akkoriban nagy bajba sodorhatta volna a szüleimet. Kisgyermekkoromban a kommunisták ártatlan emberek százait küldték a vesztőhelyre, és százezreket zártak börtönbe vagy vittek el munkatáborokba.

A szüleim soha nem adták meg magukat a kommunista rendszernek, soha nem kollaboráltak. Szerencsére a közvetlen megtorlás elkerülte a családukat. Apám egész életében könyvtárosként dolgozott. A könyvtárak, ahol először dolgozni kezdett, a háború után az Információs Minisztérium alá tartoztak, de az ötvenes évek elejétől a Nemzeti Könyvtárban, a Klementínumban volt a munkahelye. A könyvtárak akkoriban valahogy a politikailag megbízhatatlan egyének „lerakataivá” váltak – apám egyik kolléganője például a kivégzett Vladimír Clementis özvegye volt. Miután ezt apám elmesélte, mindig lúdbőrözött a hátam a közelében, mintha engem is kézre kapott volna a hóhér. Sokáig nem is sejtettem, hogy nem messze a házunktól, a Legfelső Bíróság impozáns épülete mögött húzódik a Pankráci Fegyház és Börtön épülete a vesztőhellyel, ahol például a családuknak jó ismerősét, az antifasiszta – és antikommunista – ellenállás hőst, Milada Horákovát is kivégezték. De az otthonom maga volt a nyugalom szigete.

Egy könyvekkel, szobrokkal és festményekkel teli hatalmas lakásban nőttem fel, kizárólag felnőttek között. Apám egyetlen bátyja agglegény volt, édesanyámék pedig hatan voltak testvérek, három testvére hajadon maradt. Édesanyám testvérei közül csak annak a nagybátyámnak volt egy fia, aki az antifasiszta ellenállás tagja volt, és akit a háború alatt ezért meg is nyomorított a Gestapo. Egy ilyen családi anamnézis atipikus gyermekkor eredményez.

A felnőttek világában boldog voltam. A szüleim igyekeztek gyerekek közé küldeni, de a próbálkozásaik sok esetben azzal végződtek, hogy rövidesen visszaoldaltam, merthogy unatkoztam. Az az egy év az óvodában, ahol össze kellett volna szoknom a gyerekekkel, számomra a legrémesebb unalomban telt, gyűlöltem az egyen-melegítőt és a kötelező vidámkodást. Órák hosszat álltam az ablaknál, a fekete Mánes tornyot bámulva, és alig vártam, hogy édesanyám értem jöjjön. Még hosszú éveig automatikusan elfordítottam a fejem, vagy becsuktam a szemem, ha arra villamosoztam.

Az otthoni szalonban, az érdekes látogatók és izgalmas felnőtt beszélgetések között, amelyek még mindig felsejlenek az emlékezetemben, ott volt az én igazi, gazdag, sokszínű és szeretett világom. Imádtam, ha

látogató jött. Csak iskoláskoromban értettem meg, hogy azok az emberek, akik apám baráti és ismeretségi köréhez tartoztak, akik meglátogatták, vagy akikhez elmentünk vele – Vladimír Holan, Jaroslav Seifert, František Langer, Adolf Hoffmeister, František Kupka, Adolf Branald, és mások – a cseh kultúra nagy nevei. Minden évben, december 23-án, meglátogattuk apám jóbarátját és volt kollégáját a Nemzeti Könyvtárból, František Hrubínt. Számos Čapek-kutató is megfordult nálunk, lengyelek, oroszok, majd japánok és amerikaiak is. Apám ugyanolyan figyelemmel foglalkozott a neves egyetemi kutatókkal, mint a fiatal cseh egyetemi hallgatókkal, akik a diplomamunkájukhoz gyűjtöttek anyagot, vagy csak bele szerettek volna pillantani a Čapek-archívumba. Akkoriban találkoztam először személyesen Václav Havellal is. Nem emlékszem rá akkorról, de amikor Havel a hatvanas évek közepén egyre ismertebb drámaíró lett, apám visszaemlékezett, hogy milyen szerény fiatalember volt, és hogy mennyire érdekelte Karel Čapek és a testvére, Josef munkássága.

A szüleimtől rengeteg szeretetet és gondoskodást kaptam, de elég bölcsek és érettek voltak ahhoz, hogy odafigyeljenek arra is, nehogy túlzottan elkényeztessenek. Felébresztették bennem a megismerés vágyát, amely soha nem szűnt meg lobogni bennem, és megtapasztaltatták velem az otthon biztonságos melegét és ennek szépségét. Soha nem hallottam, hogy a szüleim veszekedtek volna. Valószínűleg ezért is jövök mindig zavarba a durva, faragatlan, bárdolatlan viselkedés hallatán, amire képtelen vagyok reagálni, igazából mindig szégyenkezem az ilyen emberek miatt. A vulgáris és neveletlen viselkedést egész életemben nagyon nehezen viseltem.

Édesanyám soha nem járt munkába, sokat segített apámnak, de elsősorban a háztartásnak és a nevelésemnek szentelte magát. A nőiességét, abban a kötelezően emancipált világban, semmiféle férfias vonás nem kezdte ki, elképzelhetetlen számomra, hogy nadrágot öltött volna, dohányzott volna, vagy akár csak egy csúnya szót is kiejtett volna a száján. Édesanyám gyönyörű és nemes asszony volt, jó értelemben vett dáma (az osztálytársaim évekkel később említették, hogy mindig Božena Němcovára emlékeztette őket), ugyanakkor hatalmas empátia és szociális érzékenység szorult belé. Már gyermekként felfigyeltem egy karizmatikus vonására: képes volt teljes szívével hallgatni a másikat, nagy beleérző képességgel rendelkezett, mindenkit tudott lelkesíteni, mindenkit megörvendeztetett, éppen ezért az emberek sokszor a személyes problémáikba is beavatták. Sőt, gyakran állították meg az utcán vagy a villamoson teljesen ismeretlen emberek, akik csak úgy elkezdtek neki ecsetelni az élet-történetüket, vagy nagy bánataikat.

Nagy hatással volt rám anyám testvére, Josef is. Agglegény volt, és minden vágyát, hogy valami értéket adhasson át az utókornak, rám összpontosította. Élvezettel figyeltem az agglegényi szabadságát, amellyel gyakran el is hengegett – „szabad úriember” volt –, mintha valami nemesi címet viselne, könnyen meglehet, hogy tudat alatt a saját cölibátusom előképe volt. Habár nem volt felsőfokú végzettsége, rendkívül művelt ember volt, rajta láttam igazán, mit is jelentett az osztrák klasszikus gimnázium. Már jóval az iskola előtt tudtam valamennyire írni és olvasni, és a bácsikám beavatott a latin és az ógörög nyelv alapjaiba is. Régi cseh mondákat és antik regéket mesélt nekem.

Nagyon igyekezett, hogy kiegyenlítse apám egyoldalú humanista nevelését és hatását, vagy felkeltse az érdeklődésemet a természet és a természettudományok iránt – hosszú erdei kirándulásokat tettünk, ahol a növényekről és az állatokról mesélt nekem, majd hazaérve hosszasan lapozgattuk Brehm *Az állatok világa* című sorozatát és az enciklopédiát, amelyben utánanéztünk a madaraknak, halaknak, állatoknak, növényeknek és ásványoknak. Csakhogy engem a történelem mindig is jobban érdekelt a természettudománynál, az irodalom a biológiánál, és a festmények az ásványgyűjteménynél. Igen fiatalon elvitt már színházba, moziba, rengeteg verset, áriát és színpadi belépőt megtanultunk kívülről. Cyrano de Bergerackal tudott leginkább azonosulni, és ezzel az idézettel igyekezett minden felületességtől távol tartani engem: „Erkölcsoemben van eleganciám!”

Elsősorban a felnőtté válás időszakában nagyon fontos, hogy legyen pozitív férfipéldakép a fiúk előtt az apjukon kívül, akit azokba a dolgokba is be tudnak avatni, amelyekről – főleg bizonyos életkorban – az ember a szüleiével nem beszél. A nagybátyám engem mindig felnőttként kezelte, még a szüleimnél is jobban, úgy beszélt velem, mint egyenrangú partnerrel, amit nagyon értékeltem. Csak később, a középkori lovagregényeket tanulmányozva ébredtem rá, milyen fontos szerepet is játszott az anya fivére a fiatal emberek életében. Számomra a lovagkori ideált, a követendő példaképet először feltehetőleg Josef bácsikám testesítette meg.

Talán a vallásról is vele beszélgettem először. Nem volt gyakorló katolikus, de szívesen visszaemlékezett azokra az időkre, amikor hittanra járt és rendszeresen ministrált. Úgy emlékszem, egyszer még meg is említette, hogy az anyja annak idején boldog lett volna, ha papnak megy. Kritizálta az egyházat, mint oly sokan, akik 1918 körül voltak fiatalok, de sohasem lett ateista. Emlékszem a szavaira: „Van, aki Istennek hívja, mások meg természetnek, respektáljuk egymást.” Ez az ötvenes években volt, amikor a rendszer hivatalos hangadója a vallást a lélek mételények és a társadalmi reakció fegyverének tekintették. De a bácsikám hozzásegített, hogy megtegyem az első lépéseket a vallás és a hívők pozitívabb megítélése felé.

A nagybátyám lelkes hazafi volt, és talán tőle hallottam először Husz Jánosról, Jan Žižkáról, vagy Comenius Ámos Jánosról. Politizáltunk is, és bár fennállt a veszélye annak, hogy az iskolában elszólom magam, a legsötétebb ötvenes években is rendszeresen hallgattuk a londoni rádió adását. Sőt, még néhány latin miseszöveget is megtanított nekem, mert úgy érezte, hogy az „hozzátartozik a műveltséghez”. Később, húsz éves korom körül, eléggé felmérgettem azzal, hogy a katolikus valláshoz csatlakoztam, de néhány év múlva megbékült vele. Az egyik utolsó beszélgetésünk alkalmával megeskett, hogy ha már ott vagyok a katolikus egyházban, igyekezzek a más nézetekkel szemben a tolerancia felé tolni a mércét, és érjem el, hogy a katolikusok ne eretnekként tekintsenek Husz Jánosra. Josef bácsi egész életében falta a könyveket, öreg korára nagyon megromlott a látása és a vakok intézetében hunyt el, amikor huszonhat éves voltam. Nagyon bánt a lelkiismeret, hogy életének utolsó éveiben nem foglalkoztam vele annyit, mint ő velem, amikor kisfiú voltam.